

арыгінальныя нямецкія дакументы, пакуль не ў дастатковай меры выкарыстаныя беларускімі і замежнымі даследчыкамі для ўсебаковага вывучэння гісторыі вызвалення Беларусі ўвосень 1943 – пачатку 1944 г.

А. Г. Цымбал

ГІСТАРЫЧНАЯ ПАЛІТЫКА: ПАНЯЦЦЕ І ІНСТЫТУТЫ

Гістарычная палітыка, ці палітыка памяці, з’яўляецца адносна новым полем міждысцыплінарных даследаванняў, канэптуалізацыя паняццёвага апарату якога і сэнна не з’яўляецца канчаткова аформленай. Праблематыка гістарычнай палітыкі ляжыць у рэчышчы даследванняў калектыўнай памяці (memory studies), якая перажывае трэцюю хвалю ў сваім развіцці. У той жа час памяць даўно выйшла за межы выключна акадэмічных даследаванняў і стала полем, нагодай і сродкам шматлікіх канфліктаў паміж рознымі групамі ўнутры дзяржаў, а таксама на міжнароднай арэне.

Абагульняючы значнасць феномена гістарычнай памяці, В. Ю. Малінава вылучае некалькі асноўных сфер, дзе яна знаходзіць праяўленне: 1) фарміраванне і падтрымка ідэнтычнаці групы; 2) легітымізацыя палітычных рашэнняў; 3) фактар палітычнай культуры; 4) элемент анталагічнай бяспекі; 5) фактар прыняцця знешнепалітычных рашэнняў; 6) элемент “мяккай сілы” ў знешняй палітыцы.

Удакладненню патрабуе паняццёвы апарат прадмета даследвання і суадносін паняццяў “гістарычная палітыка”, “палітыка памяці”. Украінскі даследчык праблем палітычнага выкарыстання гісторыі Г. Касьянаў адрознівае гэтыя два паняцці. На яго думку, гістарычная палітыка як адзін з відаў палітыкі накіравана на канструяванне і інструменталізацыю “гістарычнай памяці” і яе рэпрэзентацый, асабліва прафесійнай гістарыяграфіі. Як і любая сфера палітыкі, гістарычная палітыка з’яўляецца полем супрацьстаяння груп у барацьбе за ўладу і яе ўтрыманне. Гістарычная палітыка служыць сродкам забеспячэння форм лаяльнасці вялікіх грамадскіх груп і ўтрымання ідэалагічнага і палітычнага кантролю над імі. Утылітарнае выкарыстанне гісторыі і памяці з’яўляецца галоўнай рысай гістарычнай палітыкі, што знаходзіць праяву ў палітычных, заканадаўчых практыках унутранай і знешняй палітыкі.

Палітыка памяці, такім чынам, выступае больш вузкім тэрмінам, які ахоплівае практыкі, звязаныя з фарміраваннем калектыўнай ці гістарычнай памяці, і не прадугледжвае ўмяшання ў сферу прафесійнага гістарыяпісання ці дыдактыкі гісторыі

Па-іншаму да вызначэння суадносін гэтых паняццяў падыходзіць расійскі калектыў даследчыкаў з Цэнтра вывучэння калектыўнай памяці і сімвалічнай палітыкі пад навуковым кіраўніцтвам А. Міллера, якія разглядаюць дадзены феномен як элемент сімвалічнай палітыкі, пад якой разумеецца публічная дзейнасць, звязаная з вытворчасцю розных спосабаў

інтэрпрэтацыі сацыяльнай рэчаіснасці і барацьбой за іх дамінаванне. Палітыка памяці ў А. Міллера ахоплівае ўвесь комплекс праяўленняў палітычнага выкарыстання мінулага. У работах аўтараў Цэнтра можна сустрэць абодва паняцці, але перавага надаецца “палітыцы памяці”.

Польскі даследчык Р. Хведарук лічыць, што паняцце “гістарычная палітыка” з’яўляецца больш функцыянальным, чым “палітыка памяці”, і сцвярджае, што праблема памяці актуальна для мультыэтнічных і мультыкультурных грамадстваў і маргіналізаваных у гісторыі сацыяльных груп, што ўскладняе выкарыстанне паняцця для іншых супольнасцей. Гістарычная палітыка з’яўляецца полем дзейнасці розных актараў, у тым ліку народаў, якія мелі традыцыі дамінавання і гегемоніі.

Шэраг мадэлей суаднясення гэтых паняццяў прапаноўвае В. Цітоў. Першая разглядае гістарычную палітыку як больш шырокае паняцце і прадугледжвае канструяванне цэласнай гістарычнай карціны свету. Да палітыкі памяці адносяцца, у першую чаргу, праблемы захавання “месцаў памяці”. Другая мадэль сцвярджае, што палітыка памяці абапіраецца на шырокія сацыяльныя падставы, а гістарычная палітыка адлюстроўвае афіцыйны, дзяржаўны, пункт гледжання. Трэці падыход адыходзіць ад вертыкальных схем, прапануючы ў якасці крытэрыя метады рэалізацыі палітыкі. Палітыка памяці разглядаецца як больш мяккі варыянт і супрацьпастаўляецца агрэсіўнай гістарычнай палітыцы як палітычнай тэхналогіі і імкненню “перапісаць” гісторыю з насаджэннем “правільных” ацэнак мінулага.

Палітыку памяці можна разглядаць як сукупнасць мерапрыемстваў, накіраваных на фарміраванне і падтрымку групавой ідэнтычнасці, у першую чаргу, нацыянальнай і этнічнай. Гістарычная палітыка адрозніваецца свядомым выкарыстаннем гісторыі як інструмента ў палітычнай барабе як унутры краіны, так і на міжнароднай арэне.

Памяць разумеецца як сродак канструявання людзьмі свайго мінулага. З аднаго боку, памяць даследуецца як сведчанні чалавека, які перажыў нейкі вопыт. З іншага боку, паняцце памяці выкарыстоўваюць для аналізу рэпрэзентацый мінулага і яго канструявання праз медыя памяці – кнігі, кіно, манументы, цэрэмоніі і г.д.

Палітыка памяці, накіраваная на канструяванне інклюзіўнай ідэнтычнасці, з’яўляецца інтэлектуальным прадуктам заходнееўрапейскай інтэлектуальнай традыцыі, у той час як гістарычная палітыка мае германскія і асабліва польскія карані. Менавіта ў краінах былога сацыялістычнага лагера палітычнае выкарыстанне мінулага набыло найбольшыя памеры.

Посткамуністычная трансфармацыя і ўсталяванне палітычнага плюралізму парадаксальна прывялі да росту канфліктагеннасці палітыкі памяці. Працэсы дэмакратызацыі хоць і праходзілі па-рознаму ў краінах былога сацыялістычнага блока, аднак у сферы гісторыі прывялі да фарміравання новага наратыву, дзе агульнымі рысамі сталі: нацыяналізацыя гісторыі, акцэнтацыя традыцый незалежнасці з гларыфікацыяй пантэона пакутнікаў і змагароў за нацыянальны суверэнітэт, крміналізацыя і віктымізацыя мінулага нацыі. Фарміраванне ўласнай ідэнтычнасці і пазіцыяванне сваёй

краіны ў свеце адбываецца праз супрацьпастаўленне гістарычным праціўнікам, якія выступаюць у якасці канстытуіруючага “Іншага”. Гісторыя ўласнай дзяржавы і народа выступае аб’ектам агрэсіўных памкненняў гістарычных праціўнікаў, якія вызначаюцца па этнацыянальных катэгорыях.

Вынікам росту палітызацыі гісторыі стала інстытуцыяналізацыя гістарычнай палітыкі (палітыкі памяці) ці стварэнне спецыяльных інструментаў, з дапамогай якіх палітычныя актары рэалізуюць гістарычную палітыку. У якасці інстытутаў выступаюць традыцыйныя ўстановы, як музеі, мемарыялы, падручнікі, а таксама новыя сродкі інструменталізацыі гісторыі: інстытуты нацыянальнай памяці, камісіі па барацьбе з фальсіфікацыямі гісторыі і т.п. Як адзначаецца ў найноўшым выданні, прысвечаным палітыцы памяці ў Расіі і краін Усходняй Еўропы (СПб, 2020), да сферы інстытуцыяналізацыі неабходна аднесці і ўстойлівыя практыкі, якія маюць значэнне для іх удзельнікаў як пацвярджэнне іх прыналежнасці да пэўнай групы і зацвярджэння ідэнтычнасці. Прыкладам могуць быць разнастайныя цырымоніі ад ускладання кветак і вяноў да зачытвання імёнаў рэпрэсаваных.

У рамках трэцяй хвалі даследаванняў памяці акцэнт змяшчаецца з праблем пабудовы наратыву, выбару месцаў памяці, сродкаў яго прасоўвання на канфлікты наратываў, барацьбу за музеі, помнікі. Цэнтральная ўвага ў гэтым падыходзе сканцэнтравана на інстытутах, якія разумеюцца як арганізацыі і ўстойлівыя практыкі. Таксама сярод актуальных тэндэнцый адзначаецца неабходнасць весці размову не аб памяці, але аб памяцях, з акцэнтам на працэс вытворчасці ідэнтычнасцей і фарміравання груп, замест таго каб глядзець на памяць як на вынік дзейнасці ўжо сфарміраваных груп. Новая палітыка ідэнтычнасці актыўна выкарыстоўвае сферу культурнай ці гістарычнай памяці для артыкуляцыі і зацвярджэння правоў груп, якія дабіваюцца кампенсацыі за свой гістарычны траўматычны вопыт, што падкрэслівае аспект канструявання груп сродкамі палітыкі памяці.

Падобную думку выказвае польскі даследчык М. Лучэўскі, які прапануе аналізаваць гістарычную палітыку праз выкарыстанне паняцця “маральны капітал” – наратыў, які надае маральны статус, маральную вартасць ці маральны характар. Гістарычная палітыка такім чынам канструюе і падтрымлівае ідэнтычнасць групы праз этас (кантынuitэт наратыву); вяртанне да вытокаў (атаясамленне з ахвярамі і прызнанне сябе за іх нашчадкаў) і канверсію (зварот да сучаснасці і канструяванне маральнай ідэнтычнасці). Гісторыя такім чынам стварае маральны фундамент ідэнтычнасці праз падтрымку геройскіх традыцый, памяць аб ахвярах або, як у выпадку Германіі, рашучае адмаўленне ад злачынстваў мінулых рэжымаў.

Такім чынам, на цяперашні час у даследаваннях зацвердзілася выкарыстанне двух тэрмінаў: “палітыка памяці” і “гістарычная палітыка”, але адназначнага размежавання і дэфініцыі паняццяў не адбылося. Заходне-еўрапейская традыцыя, у якой працуюць і шэраг расійскіх навукоўцаў, схіляецца да ўжывання аначэння “палітыка памяці”, у той час як у Цэнтральна-Усходняй Еўропе ў афіцыйным дыскурсе большае распаўсюджванне атрымала “гістарычная палітыка”.